VIOLETA UNGUREANU
Institutul de Filologie
(Chişinău)

RESTRICŢII SEMANTICE PRIVIND TRANSFORMĂRILE DIATEZIALE

Categoria diatezei este în prezent cea mai controversată categorie gramaticală a verbului. Discuţiile aprinse în lucrările de lingvistică ţin de a) natura specială a categoriei, cu manifestare preponderent sintactică şi cu efect pragmatic; b) numărul de termeni opozabili; c) caracterul restrictiv al diatezei în sensul că spre deosebire de celelalte categorii gramaticale, care angajează părţile de vorbire în ansamblul lor, diateza nu antrenează toate lexemele aparţinînd clasei verbului. [A. Bidu-Vrănceanu et alii, 2001, p. 174].

Astfel una din problemele consemnate în cursul dezbaterilor este natura specială a diatezei în cadrul categoriilor gramaticale ale verbului. În studiile recente diateza este considerată o categorie morfosintactică şi pragmatică. Din punct de vedere sintactic diateza exprimă relaţia *Subiect – Proces – Obiect*, vizînd argumentele antrenate în relaţia Verb – Agent – Pacient. Din punct de vedere pragmatic diateza realizează o deplasare a interesului comunicativ de la un protagonist al procesului spre altul sau spre procesul însuşi, fără referire la vreunul din protagoniştii lui. Deci la definirea diatezei se va ţine cont de nivelul comunicativ-pragmatic al enunţului şi implicit de intenţia comunicativă a emiţătorului. În funcţie de constituentul pe care vorbitorul vrea să-l pună în centrul comunicării – unul dintre cei doi protagonişti sau procesul însuşi, lingvistul Ion Bărbuţă distinge în limbă trei construcţii diateziale posibile. Acestea pot avea în calitate de centru predicativ un verb la una din cele trei forme de diateză: diateza activă (marca zero), diateza pasivă (a fi + participiu) şi diateza medio-pasivă (este vorba de impersonal şi reflexivul pasiv: se + verb), unde diateza activă este un mijloc de reliefare a participantului dinamic: *Columb a descoperit America*. Diateza pasivă pune în centrul atenţiei participantul nedinamic, pasiv: *America este descoperită de Columb*. Diateza medio-pasivă concentrează atenţia asupra desfăşurării acţiunii, adică asupra procesului însuşi: *În anul 1492 se descoperă America* [Bărbuţă, 1998, p. 65; 2002, p. 88].

Altă problemă intens discutată în studiile de specialitate se referă la numărul formelor diateziale şi marcarea diatezei. În gramaticile româneşti numărul de forme diateziale variază de la doi în „Gramatica pentru toţi" de Mioara Avram pînă la şase la Dumitru Irimia, [Irimia, p. 196-208]. O soluţie bine argumentată în această problemă oferă *Gramatica* academiei, în care se preconizează existenţa a trei forme diateziale: diateza activă, diateza pasivă şi diateza impersonală. [Gramatica limbii române, 2005, p. 480]. În ceea ce priveşte marcarea diatezei, care este deosebită de cea a celorlalte categorii gramaticale, după cum s-a menţionat mai sus, este nemarcată, dacă e activă, adică are marca zero, este exprimată prin auxiliarul *a fi + participiu* în cazul celei pasive şi la diateza impersonală se marchează prin – *se + verb*. Astfel, conform *Dicţionarului de ştiinţe ale limbii* „Marcarea diatezei a cunoscut din punct de vedere istoric o trecere de la marcarea predominant sintetică, din latină, spre cea exclusiv analitică, din limbile romanice: cu auxiliar pasiv sau clitic reflexiv"

BDD-A25931 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

[A. Bidu-Vrănceanu et alii, 2001, p. 174]. După cum se poate lesne observa, doar verbele tranzitive directe şi cele reflexive obiective pot avea mărci diateziale.

Cea de-a treia problemă discutată se referă la caracterul restrictiv al diatezei în sensul că spre deosebire de celelalte categorii gramaticale, care angajează părţile de vorbire în ansamblul lor, diateza nu antrenează toate lexemele aparţinînd clasei verbului. Adică nu toate verbele limbii române pot forma opoziţii diateziale, nici măcar la două dintre formele categoriei diatezei (activă şi pasivă). Verbele cu cele mai productive transformări diateziale sunt verbele tranzitive-directe. Urmează verbele tranzitive-reflexive. Intranzitivele sunt în afara categoriei de diateză, deoarece se folosesc doar la o singură formă – la diateza activă – fapt ce nu cadrează cu definiţia categoriei gramaticale, care trebuie să aibă cel puţin doi termeni. Verbele intranzitive, a căror structură actanţială nu implică un al doilea participant al procesului, nu admit transformarea pasivă. În cazul verbelor intranzitive trecerea la diateza pasivă se blochează, din care cauză ele rămîn doar cu o formă diatezială exprimată – cea activă, şi aceea nemarcată. Din cauza aceasta, verbele intranzitive trebuie considerate în afara diatezei.

Forma de conjugare diatezială a verbului depinde, după cum am arătat mai sus, de structura actanţială a acestuia şi, mai ales, de specificul funcţional al participanţilor sau al protagoniştilor procesului. Pentru ca verbul să poată fi conjugat şi la diateza activă, şi la diateza pasivă e nevoie ca structura sa actanţială să includă doi actanţi, dintre care unul să îndeplinească funcţia de realizator al acţiunii, iar celălalt – funcţia de obiect, de cel care suferă efectele acţiunii. Dintre cele cinci clase de verbe identificate în lucrările de specialitate:

● Verbe tranzitive-directe (care desemnează procese înfăptuite de un participant activ şi care se extind asupra unui obiect diferit de subiect): *a săpa* (o fîntînă), *a construi* (o casă), *a constitui* (o comisie);

● Verbe tranzitive-reflexive (care desemnează procese înfăptuite de un actant asupra sa): *a se îmbrăca*, *a se spăla*, *a se lăuda*;

● Verbe tranzitive-reciproce (care desemnează procese înfăptuite concomitent ori succesiv de doi sau mai mulţi actanţi unul asupra celuilalt): *a se ajuta*, *a se respecta*, *ase saluta*;

● Verbe intranzitive (care desemnează procese înfăptuite de un singur participant, limitînd acţiunea la sfera subiectului) *a merge*, *a ajunge*, *a alerga*;

● Verbe impersonale (care desemnează procese ce nu implică nici un participant) *a ploua*, *a ninge* [Bărbuţă, 2002, p. 78-79], doar prima clasă se pretează la o conjugare activ/pasivă, întrunind toate condiţiile necesare unei atare transformări, cu unele restricţii.

O mare importanţă pentru conjugarea verbelor la diateza pasivă o are clasificarea participiilor după sensul lor. Astfel, după sensul lor, participiile româneşti se împart în următoarele clase.

1. **Participii pasive trecute** care se formează de la verbele tranzitive nondurative (un număr considerabil): *pachet sigilat*, *rezultat obţinut*, *fenomen descoperit*, *vas spart*, *animal omorît*, *infractor prins*, *candidat ales*, *rochie ruptă*, *par frînt*, *hîrtie perforată*, *covoare scuturate*, *fire încîlcite*, *cafea băută*, *păr ondulat*, *dată fixată*, *student admis*, *document cerut*, *cîntec cîntat*, *copil lăudat*, *preţ propus* etc.

2. **Participii pasive prezente** care se formează de la verbele tranzitive durative: *infractor urmărit*, *soluţie căutată*, *tratament urmat*, *depozit păzit*, *copil alintat*, *om stimat*, *profesoară iubită*, *femeie admirată*, *carte solicitat*, etc.

3. **Participii active trecute şi prezente** care se formează de la verbe intranzitive şi de la unele verbe tranzitive, *livadă înflorită*, *copil răcit*, *scrisoare venită*, *animale moarte*,

BDD-A25931 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

viaţă trăită, *bărbat băut*, *om citit*, *candidat menajat*, *om încărunţit*, *călători grăbiţi*, *pacienţi răbdători*, *copii educaţi*, *interlocutor convins*, *cîine turbat* etc. [Avram, p. 214-215; Bărbuţă, 1998, p. 107].

Important este însă de menţionat faptul că spre deosebire de participiile prezente în formele verbale compuse de la diateza activă, care sunt invariabile, participiile din cadrul diatezei pasive sunt variabile, combinîndu-se cu un morfem de gen şi număr. Cu alte cuvinte, în cadrul diatezei pasive, participiul are un specific funcţional foarte apropiat de cel al adjectivelor, însă din punct de vedere lexical şi semantic ele reprezintă caracteristicile gramaticale ale verbelor din a căror paradigmă fac parte. Astfel, participiile formate de la verbele tranzitive, deşi dispun de o flexiune după gen, număr şi caz, ca şi adjectivul, rămîn în sfera semantică şi gramaticală a verbului, prezentînd acţiunea dinamic şi avînd expansiuni specifice verbului. Am putea prezenta cîteva exemple concludente: *om simţit* (*educat*, *cu bun simţ*) şi *lovitură simţită*; *bărbat legat* (*solid*, *robust*) şi *cîine legat*, *ochi căzuţi* (*înfundaţi*)şi *pari căzuţi*; *om învăţat* (*cunoscător*) şi *temă învăţată* etc.

Participiile formate de la verbele intranzitive devin mai des participii adjectivizate decît cele formate de la verbele tranzitive. Participiul *îmbătrînit* şi adjectivul *bătrîn* pot fi distribuite în acelaşi context: *Om îmbătrînit*/*bătrîn* deoarece starea exprimată de verbul intranzitiv *a îmbătrîni* şi însuşirea exprimată de adjectivul *bătrîn* sunt într-un fel sau altul permanente, inerente subiectului. Or, o atare apropiere semantică nu există între participiul unui verb tranzitiv şi un adjectiv. De exemplu, în contextele: *fereastră deschisă* şi *culoare deschisă* nu se poate pune semnul de egalitate între cele două omonime, deoarece distribuţia lor contextuală este diferită. În *fereastră deschisă* participiul „conservă" acţiunea verbală dinamică şi se poate uşor reconstitui construcţia activă: *Vîntul deschide fereastra* şi cea pasivă *Fereastra este deschisă de vînt*. În *culoare deschisă* nu este vorba de o acţiune, ci de o însuşire, care este permanentă şi statică.

Revenind la problema restricţiilor semantice în cadrul transformărilor diateziale am putea prezenta două situaţii în care transformarea pasivă se blochează:

- imposibilitatea verbului de a exprima opoziţia activ/pasiv;
- neadmiterea de către construcţia activă a construcţiei pasive. [Bărbuţă, 2002, p. 93].

În primul caz e vorba de patru din cele cinci clase sintagmatice de verbe despre care am vorbit mai sus: tranzitive-reflexive, tranzitive-reciproce, intranzitive şi impersonale. Întrucît aceste clase nu ţin nemijlocit de tema cercetării noastre, nu le vom lua în discuţie. Vom releva doar că în primele două construcţii transformarea pasivă este în principiu posibilă, deoarece ele semnifică acţiuni orientate şi deci pot fi tratate ca acţiuni suportate de obiect. Dat fiind faptul, însă, că subiectul şi obiectul acestor construcţii este reprezentat prin unul şi acelaşi participant, cauza neadmiterii transformării pasive în acest caz rezidă în „specificul referenţial al actanţilor implicaţi. (…) subiectul şi obiectul se caracterizează prin identitate referenţială, adică în realitate celor două roluri le corespunde un singur participant, care apare în ipostază dublă: de agent şi de pacient al propriei activităţi." [Bărbuţă, 2002, p. 94].

În cel de al doilea caz, deşi structura actanţială a clasei verbelor tranzitive-directe îndeplineşte toate condiţiile necesare unei transformări pasive (are doi participanţi, unul dinamic, agentul, şi unul nedinamic, pacientul; acţiunea este orientată şi se răsfrînge asupra obiectului), nu toate verbele admit pasivizarea. În acest caz, cauzele blocării transformării pasive sunt de ordin semantic. Sub aspect semantic nu admit diateza pasivă următoarele subclase de verbe:

BDD-A25931 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

● verbele care exprimă diferite tipuri de relaţii (a avea, a poseda, a conţine, a comporta, a costa, a necesita etc.);

● verbele percepţiei senzoriale (a simţi, a durea, a îndura, a îngîmfa, a frige, a răbda, a mînca, a ustura etc.);

● verbele cu complement direct intern (a dormi, a trăi, a visa). [Bărbuţă, 2002, p. 95].

Gabriela Pană Dindelegan trece printre verbele care nu admit pasivizarea verbele nonagentive, înţelegînd prin verbe nonagentive acele verbe care nu admit, în poziţia subiectului, categoria semantică a „agentului" (*Mă doare capul*), iar Maria Manoliu Manea consideră că pasivizarea este blocată „dacă relaţia dintre participanţi nu este de natură dinamică" [Manoliu Manea, 1993, p. 37].

Este interesant de menţionat, nici o clasă nu prezintă blocarea transformării pasive în întregime, adică în fiecare clasă sunt verbe care admit transformarea pasivă şi verbe care nu admit transformarea pasivă. Unele clase nu conţin decît unul sau două verbe care nu pot fi conjugate la diateza pasivă. Ţinînd cont de gradul de dinamicitate a procesului desemnat de verb, putem diviza verbele în două subgrupuri: cele care admit transformarea pasivă şi cele care nu admit transformarea pasivă. Astfel, în grupul verbelor echivalenţei/nonechivalenţei, sunt clasate următoarele verbe tranzitive: *a cîntări*, *a confrunta*, *a conţine*, *a costa*, *a cumula*, *a cuprinde*, *a depăşi*, *a domina*, *a dubla*, *a egala*, *a încadra*, *a include*, *a identifica*, *a îngloba*, *a înlocui*, *a întrece*, *a nivela*, *a număra*, *a preţui*, *a suplini*, *a substitui*, *a totaliza*, *etc*. Dintre acestea nu admit transformarea pasivă doar 7 verbe, şi anume: *a conţine*, *a costa*, *a cumula*, *a cuprinde*, *a domina*, şi *a totaliza*. De exemplu, *Vînzătorul cîntăreşte marfa – Marfa este cîntărită de vînzător şi Apa conţine clor – Clorul este conţinut de apă*, *Sportivul egalează scorul – Scorul a fost egalat de sportiv şi Ion cumulează două funcţii – Două funcţii au fost cumulate de Ion*.

În grupul verbelor care indică relaţia de posesie, majoritatea impun restricţii la pasivizare: *a avea*, *a poseda*, *a deţine*, *a dispune* (*sensul tranzitiv*): *Businessmanii au mulţi bani → *Banii sunt avuţi de businessmani*. *Unii copii posedă capacităţi intelectuale înalte → *Capacităţile intelectuale sunt posedate de copii*. *Prietenul meu deţine multe acţiuni la Banca Socială → *Acţiunile sunt deţinute de prietenul meu*. *Patronul a dispus angajarea mea la postul de contabil-şef → *Angajarea mea a fost dispusă de patron*. Din şirul acestor verbe doar verbul *a stăpîni* admite pasivizarea: *Domnul Pîslaru stăpîneşte o gospodărie mare → Gospodăria este stăpînită de domnul Pîslaru*.

Transformarea este blocată şi în cazul grupului de verbe ale voinţei şi verbelor modale. Din acest grup fac parte cîteva verbe: *a cuteza*, *a îndrăzni*, *a binevoi*, *a putea*, *a vrea*. Unii cercetători includ în acest grup şi verbul *a părea*. În majoritatea cazurilor ele se actualizează ca auxiliare de modalitate. De exemplu, *a vrea* se construieşte cu un nominal: *Ea vrea apă* şi cu o subordonată introdusă prin conjuncţia *să*: *Ea vrea să bea apă*. Imposibilitatea pasivizării este evidentă: **Apa vrea să fie băută*.

Nu admit pasivizarea şi verbele percepţiei senzoriale *a simţi*, *a durea*, *a îndura*, *a frige*, *a răbda*, *a ridica*, *a ustura*. Subiectul, din contextele diagnosticate la acest grup, denumeşte o fiinţă umană, iar complementul direct indică o parte a corpului, un obiect de îmbrăcăminte sau o caracteristică psihică, morală, intelectuală: *Ion a simţit o durere în spate*. *Unii oameni îndură foame*. *Mulţi nu pot răbda batjocura*. Aici sunt clasate şi construcţiile cu aşa-numitul subiect logic, un participant nonagentiv, numit şi „experimentator" [Pană Dindelegan, 1992, p. 108 şi 112]: *Mă doare capul*. *Mă frige stomacul*. *Mă ustură rana*, dar şi structurile în care cel de-al doilea protagonist (partea), fiind un participant pasiv, suportă efectele unei acţiuni care nu este înfăptuită de întreg, ci de o forţă din afară: *Mama*

BDD-A25931 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

70

şi-a tăiat degetul. *Copilul şi-a zdrelit genunchiul*. *Ion şi-a scrîntit piciorul*. *Eu mi-am luxat mîna dreaptă* etc. [Bărbuță, 2002, p. 98].

Gradul minim de dinamicitate a procesului desemnat de verb constituie cauza blocării transformării pasive şi la verbe cu complement intern. Deşi ele se construiesc cu un complement direct, acesta nu exprimă un participant real la situație, nu are corelativ referențial, ci reproduce sensul subiectului, făcînd parte din sfera semantică a acestuia: *Ei au trăit o viață lungă*. *Am visat un vis frumos*. *A dormit un somn adînc la are liber*. Complementul direct al acestor verbe nu exprimă un obiect afectat, deoarece verbele în cauză ne comunică, de fapt, stări, nu acțiuni.

Aşadar, se poate observa că transformările diateziale depind de semantica verbului. Nu toate verbele limbii române pot forma opoziții diateziale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

2. Ion Bărbuță, *Transformările diateziale în limba română*: *posibilități de aplicare şi restricții*.// Revistă de lingvistică şi ştiință literară, 1998, nr. 1, p. 64-74.

3. Ion Bărbuță, *Semnificația lexicală şi categoriile gramaticale ale cuvintelor în limba română*, Chişinău, CE USM, 2002.

4. A. Bidu-Vrănceanu, C. Călăraşu, L. Ionescu-Ruxandoiu, M. Mancaş, G. Pană Dindelegan, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001.

5. *Gramatica limbii române*, *I*, *Cuvântul*, Editura Academiei Române, 2005.

6. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

7. Dana Manea, *Considerații asupra verbelor fals tranzitive*// Studii şi cercetări lingvistice, 1990, nr. 4, p. 333-339.

8. M. Manoliu Manea, *Gramatică*, *pragmatică şi discurs*, Bucureşti, Editura Litera, 1993.

9. G. Pană Dindelegan, *Sintaxă şi semantică*. *Clase de cuvinte cu forme gramaticale cu dublă natură*, Bucureşti, Tipografia Universității Bucureşti, 1992.

BDD-A25931 © 2009 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)